

Historieformidling

Af Erik Christiansen

Claus Bryld, Lene Floris, Lars Handesten, Karl-Johann Hemmersam, Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen, Marianne Poulsen, Anne Birgitte Richard, Søren Schou, Annette Vasström, Anette Warring og Torben Weinreich: *At formidle historie – vilkår, kendetegn, formål*. (Skriftrækken Humanistisk Historieformidling, bind 11). (Roskilde Universitetsforlag, 1999). 234 s., 198 kr.

I 1995 blev der oprettet et Center for humanistisk historieformidling på grundlag af en treårig bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Centeret påtog sig »at gennemføre en række komparative undersøgelser af humanistisk historieformidlings kendetegn og vilkår i dagens Danmark« (s. 7), og i dets skriftrække er der tidligere udkommet 10 bind (jf. blandt andet *Historie* 1999, s. 144ff.). Det afsluttende bind 11 har form af en status over projektet eller med forfatterkollektivets egne ord: »Opgaven er at sammenfatte og perspektivere såvel den anvendte tilgang som de opnåede resultater«, men bogen er ikke »tænkt som et forskningsstrategisk eller erindringspolitisk manifest« (s. 12).

Projektet omfattede didaktikere, etnologer, historikere og litteraturhistorikere, og de siges at have arbejdet »flerfagligt« mere end »tværfagligt« (s. 18 og s. 67). Som begrundelse for den etikette anføres, at det skulle være en ramme for en dialog og diskussion, ikke for at forskelle i fagtraditionerne skulle forsvinde, men for at de kunne inspirere hinanden og samtidig udvikle en bedre bevidsthed om sit eget fag. Jeg undrer

mig, for det er præcis med det formål og udbytte, jeg i tidens løb har deltaget i mange *tværfaglige* projekter! Forklaringen ligger måske i bemærkningen s. 65 om, at den voksende »flerfaglighed« dels peger på et stigende pres på de etablerede fagdiscipliner, dels på et behov for at genoverveje og nydefinere videnskabsfagene. Det kan jeg ingenlunde tilslutte mig. Det er kun via fagligheden, vi kan opretholde det videnskabelige niveau, mens målet med tværfaglighed (eller »flerfaglighed«) må være at berige og samtidig perspektivere de enkelte fag; ellers ender det let i en lind grød à la folkeskolens »fag« orientering, hvori der kan lægges hvad som helst i indhold og mål og derfor ikke kan opstilles specifikke krav om kvalifikationer.

Projektet har taget sit naturlige udgangspunkt i et tilsyneladende paradoks. En nyligt offentliggjort undersøgelse (refereret s. 9) peger på, at kun otte procent af den danske befolkning interesserer sig for humanistisk forskning. Heroverfor står den store tilgang af studerende til humaniora i almindelighed (s. 10) og til historie i særdeleshed, den voksende interesse for fortiden, der viser sig i et voksende antal museer med en kraftig vækst af besøgstallet, den ekspanderende historieturisme (s. 83 og s. 101) og markedet for bøger om historiske emner (ikke kun Danmarks-historie, som udtrykkeligt nævnes s. 144). Med forfatterne må også fremhæves den store opmærksomhed, politikerne udviser over for skolens historieundervisning (s. 194). Måske er paradokset kun tilsyneladende. Hvor mange af de 66 procent, der angiveligt interes-

serer sig for sundhedsvidenskab, læser mon lægevidenskabelige publikationer? *Helse* formentlig ja, men næppe lægedisputater! Man kan også spørge, om de adspurgte forbinder noget med »humaniora«. Var resultatet blevet anderledes, hvis de var blevet spurgt, om de interesserede sig for historieforskning? Eller ligger løsningen i, at den brede befolkning ikke forbinder humaniora med forskning? Som eksempler herpå kan jeg nævne de mange åbent universitetsstuderende, der forundres over, at de ikke skal lære *historien*, men at arbejde med historiske problemstillinger, eller førsteårs-studerende, der brokker sig over at få stillet spørgsmål til diskussion frem for at få at vide, hvordan det var. Så meget des mere grund er der til, at vi tydeligere skal træde frem og fortælle, hvorfor vi forsker i historie, og hvilken betydning det kan have. Det kan der hentes megen inspiration til i denne bog, ikke i form af praktiske anvisninger, men ved dens diskussioner af undertitlens tre temaer: vilkår, kendetegn, formål.

Bogens første hovedkapitel, »At forske i formidling«, har irriteret mig lige fra første læsning. På rad og række præsenteres læserne på s. 27-66 for Leicester-skolen, det norske sakprosa-projekt, kanon-diskussionen, Hans Ulrich Gumbrechts synspunkter, Pierre Noras ditto, debatten i USA om »public history« og de opfattelser, henholdsvis Raphael Samuel, David Lowenthal samt Aleida og Jan Assmann står for. Med forlov minder det for meget om en førsteårs-studerende, der endnu ikke har lært at stille spørgsmål til sit materiale og derfor refererer de enkelte forskere én efter én for så at slutte af med sin egen lille konklusion! Bedre bliver det ikke af, at gennemgangen præcis som hos en førsteårs-studerende er fyldt med for mange og lange citater. Nogle siger noget meget centralt, som når den

britiske historiker Samuel s. 57 citeres for følgende bemærkning til »History Workshop« bevægelsen: »We cannot make society egalitarian by levelling its past.« Bringer forfatterne dette citat, fordi de er enige eller uenige i standpunktet? Eller skal det blot få lov at stå? Det var dog en diskussion værd. Samuel synes at mene, at almindelige mennesker ikke interesserer sig så meget for sociale forhold i fortiden, som historikerne har troet. Jeg har en anden erfaring med åbent universitetsstuderende eller på Folkeuniversitetet, hvor jeg må gøre en ihærdig indsats for at forklare, at vi ikke kan sige ret meget om den brede befolkning i det romerske samfund, fordi vi næsten ingen kilder har dertil, og – ikke mindst – at det er meningsløs modernisme at forarges over den romerske elites holdning til de øvrige sociale lag.

Kapitlet afrundes med nogle korte overvejelser om begreberne »erindring«, »forestillet fællesskab«, »historiebevidsthed«, »historiekultur«, »identitet«, »kulturarv«, »narrativitet« og »tradition«, og der konkluderes, at »humanistisk historieformidling især kan påkalde sig interesse, hvis den faktisk er med til at give form og indhold til det forhåndenværende sæt af levende historier« (s. 76). Helt ærligt, jeg føler mig snydt over at skulle læse så meget for så lidt!

Bogens følgende to hovedkapitler er benævnt »Formidlingens vilkår« (s. 77-120) og »Formidlingens kendetegn« (s. 121-188). Indholdet af dem kan kort refereres ved en gengivelse af rubrikoverskrifterne, som for det første kapitels vedkommende er følgende: »I et globalt perspektiv«, »I et nationalt perspektiv«, »I et medieperspektiv«, »I et museums-perspektiv«, »I et forskningsperspektiv« og »I et erindringspolitisk perspektiv«, mens de for det andet kapitel lyder »Forskningsbaseret formidling«, »Ske-

malagt formidling«, »Alternativ/massekulturel formidling«, »Formidling i et modtagerperspektiv« og »Dansk historiekultur«. Forfatterne kommer således vidt omkring, men inddrager ejendommeligt nok ikke den formidling, der sker på åbent universitet, på Folkeuniversitetet eller i populærvidenskabelige tidsskrifter som *Skalk*, *Siden Saxo* og *SFINX*. Centeret har åbenbart ikke været tilstrækkeligt opmærksom på, at vi står over for to forskellige modtagergrupper: Børn og unge i uddannelsessystemet henholdsvis mennesker over 40 år, der har eller har fået interesse for historie og kultur.

Indholdet i disse to første kapitler er i det store og hele en samlet gengivelse og samarbejdning af de undersøgelser og resultater, der er blevet til i Centerets virksomhed, og da disse stort set alle har været publiceret i skriftrækkens foregående 10 bind, er der ingen grund til nærmere at gengive dem her. I stedet vil jeg koncentrere mig om nogle gennemgående temaer af principiel interesse.

Forfatterne bryder sig tydeligt ikke om »diffusions-« eller »nedsivningsmodellen«, altså den opfattelse, at historiefomidling består i, at ny forskning fra universiteterne går ned og udbredes i uddannelsessystemet. Spørgsmålet er imidlertid, hvor fremherskende denne forestilling er i dag. På de universitetshistoriske miljøer, jeg kender, er målene i teori og praksis at kvalificere de studerende i metoder, kundskaber og færdigheder inden for historiefagets forskningsområder, for at de kan påbegynde en forskeruddannelse eller selvstændigt varetage de arbejdsområder, de kan få som færdige kandidater såvel inden som uden for uddannelsessystemet. Det kan næppe siges at være udtryk for et »nedsivningssystem«.

Noget andet er så, at det naturligvis er uacceptabelt, hvis der formidles viden eller synspunkter, som ikke længere

deles af forskningen. Det er blandt andet derfor, vi skriver anmeldelser, artikler, bøger mv. og gerne optræder på kurser for gymnasielærere. Det er svært at udrydde forældet »viden«; men forsøgene skal gøres for at give fagets udøvere nye inspirationer og nye udfordringer. Historieforskning er først og fremmest en fortsat debat; men hvordan og i hvilket omfang denne debat kan gøre en undervisning mere levende, kan kun den enkelte underviser selv afgøre.

Et gennemgående tema er debatten om traditionspædagogikken versus erfaringspædagogikken. Ingen vil kunne benægte forfatterens påstand om, at gymnasieskolen i dag er »en masseuddannelse, hvor det faglige indhold, elevernes forudsætninger og den pædagogiske målsætning må tænkes sammen« (s. 153; jf. også s. 182f.). Også på universiteterne må vi i dag på en helt anderledes måde end før søge at motivere de studerende, gå ind på deres forudsætninger og engagere dem i undervisningen. Uden for universiteterne får man ikke sit publikum med sig, hvis ikke man er imødekommende over for det.

Om erfaringspædagogikken hedder det, at dens »achilleshæl er, at den ikke forstår elevernes erfaring som en historiebevidsthed, der allerede rummer en indsigt i og forståelse af forandring og anderledeshed og derfor også er parat til i historieundervisningen at udvikle og udvide deres viden« (s. 151). Gid det var så vel! For mig at se er problemet snarere, at Katrine og Peder alt for let forbliver i deres egen lille verden, ligesom når lokalhistorie forbliver ved en nostalgisk nussen med gulnede postkort. Her må det være lærerens/formidlerens opgave at bruge sine indsigter til at udvide og perspektivere, så at en større verden åbner sig med deraf følgende livsoplevelser.

Problemet er vel også, at erfaringspædagogikken bliver vanskeligere og

vanskeligere at håndtere, jo længere tilbage vi går i tid. De fleste nye historiestuderendes »erfaring« med romersk historie er *Asterix*, og vel er det en morsom tegneserie; men dens billede af en latterlig besættelsesmagts forhold til en undertrykt befolkning er forkvaklet. Under alle omstændigheder vil jeg hævde, at – EU eller ej – et vist kendskab til Romerriget og dets skæbne (eller i al fald senere tiders opfattelse heraf) er afgørende for at kunne forstå Europa og dermed Danmark i dag. Med al respekt for erfaringspædagogikkens resultater forbliver jeg som oldtidshistoriker mestendels i traditionspædagogikken.

Denne, siges det (s. 155 og 159), opfatter skoleeleverne som »tomme kar«, der skal fyldes op med historisk viden. Det gælder vel også andre modtagere, og hvad hvis nu »karret« er fyldt med halvrådden væske? Fx havde jeg en åbent universitets-studerende, som insisterede på, at kristendommen først kom til Danmark i 1536. Denne påstand kunne og vil jeg aldrig kunne acceptere, fordi den har uhyrlige konsekvenser for opfattelsen af de katolske lande i dag.

Det samlede projekt har taget sit udgangspunkt i begreberne »historiebevidthed« og »historiekultur« (s. 22). Hvad skal vi imidlertid stille op, hvis det er rigtigt, hvad mange historiestuderende fortæller mig, at flere af deres jævnaldrende fornægter enhver form for historisk interesse? Skal vi acceptere, at de aldrig præsenteres for, at verden har set meget anderledes ud, end den gør i dag, og at den derfor kan komme til at se meget anderledes ud i fremtiden? Det gør denne bogs forfattere vist ikke, når de spørger, om skolen skal være »et sted, hvor børn og unge gives lejlighed til i lyset af deres egen erfaring og livsverden at overveje, drøfte og udfordre den etablerede kulturarv?« (s. 161). Denne og lignende betragtninger i bogen giver mig den fæle mistanke, at for-

fatterne har en skjult dagsorden, der skal trække eleverne hen til truget for at drikke af det livgivende vand. De skriver selv et andet sted, at historikeren som »aftager« »i kraft af sin uddannelse og virksomhed [vil] have erhvervet særlige kvalifikationer for at kunne arbejde med og udtale sig om, hvordan mennesker har levet og brugt deres liv til forskellige tider og i forskellige sammenhænge« (s. 206). Hvorfor ikke træde ærligt frem og sige det? I folkeskolen, hvor historie ikke er et eksamensfag, givetvis med andre ord, men alligevel?

Det er imidlertid, som om forfatterne har kvababelser ved begrebet faghistoriker. På s. 42 citeres Erslevs berømte bemærkning om, at fortiden kun eksisterer via historikerne. Det er »galt afmarcheret«, fordi også andre end faghistorikerne har et levende forhold til fortiden; men hvis vi ved »historikere« simpelthen mener dem, der stiller spørgsmål til de levne, fortiden har efterladt os, har bemærkningen fortsat central betydning for historiefagets egenart i forhold til fx naturvidenskaberne; men det er ikke en opfattelse, der er særligt udbredt uden for faget, og det volder ofte vanskeligheder for formidlingen. Denne problemstilling tages imidlertid ikke op i denne bog, og derfor vil jeg lade den ligge her.

Bogens ærinde er den fageksterne formidling, ikke den faginterne, men den nævner disputatsen som eksempel på overlapninger imellem de to former (s. 24f. og s. 126f.). Det er selvfølgelig rigtigt i det formelle: afhandlingens tilgængelighed og den almindelige adgang til forsvarshandlingen mv. Det er imidlertid ikke alle disputatser, der er eller bør være umiddelbart tilgængelige i deres fremstilling. Rent faktisk kan forståelige disputatser på sin vis gøre mere skade end gavn. Det gælder fx flere afhandling om besættelsesårene,

fordi de i deres akademiske form ikke kunne medtænke, hvordan modstandsfolkene opfattede deres egen situation, og det gælder mange afhandlinger fra de senere år, som simpelthen er dobbelt så tykke, som de burde være. Er det i øvrigt ikke legitimt, at faghistorikere diskuterer med hinanden uden inddragelse af en bredere offentlighed? Kan overlappingerne ikke lige så vel findes på andre leder? En privat møntsamlers vil alt andet lige kunne have bedre forudsætninger for at forstå en disputats om de alexandrinske mønter end en samtidshistoriker, og sidder jeg i »Historisk Samfund« til et foredrag om Otto Mønsted, er jeg på mange måder på lige fod med slægtsforskeren ved siden af.

Dette kunne føre over til overvejelser om, hvad vores møde med de historiestuderende betyder for udviklingen af vores færdigheder i anden formidling. Det vil jeg lade ligge og i stedet se på bogens skildring af »forskningsperspektivet« (s. 107-113). Det kan ikke benægtes, at de humanistiske fag i 1960'erne var domineret af en empiristisk/positivistisk videnskabsopfattelse; men bogen overser, at mange af historiefagets udøvere i deres virksomhed følte sig lammet af de fremstormende samfundsvidenskabers tilsyneladende succes. Det kan heller ikke benægtes, at 1970'erne betød et nødvendigt opgør hermed fra marxistiske og strukturalistiske synspunkter; men bogen overser, at meget af det, der blev publiceret, var så uforståeligt for alle andre end de indviede, at det kraftigt medvirkede til at miskreditere historiefaget.

Tilstanden i dag karakteriserer forfatterne som »en prekær våbenstilstand«, og de synes ikke rigtigt at bryde sig om den konsensus, der hviler over faget. Jeg ser nu en større risiko i den specialisering og fragmentering, de også gør opmærksom på. Ikke et ondt ord om eksperter; men vi bør samtidig kunne

imødekomme det behov for brede overblik og lange linier, som ikke kun de historiestuderende, men også den ikke-akademiske verden i stigende grad efterlyser. At mange af vore akademiske kolleger fra andre fag er totalt afvisende over for enhver historisk tilgangsvinkel, er ligegyldigt i denne sammenhæng.

Ifølge den foreliggende bog er historiefremidlingen imidlertid rådet i gevaldig krise. Tidligere har »danmarkshistorien fungeret som faghistorikernes genre, når de ville henvende sig til menigmand og folket« (s. 127); men nu har danske faghistorikere »mistet troen på, at man kan skrive en danmarkshistorie med udgangspunkt i en forestilling om 'det danske folk'« (s. 129) og uden at kunne finde noget at sætte i stedet. Siden jeg begyndte mit historiestudium i 1957, har jeg bestandigt undret mig over, at det skulle være historikernes vigtigste eller sågar eneste opgave at skrive den danske nationalstats historie. Selvfølgelig skal danske historikere beskæftige sig med dansk historie; hvem skulle ellers? Der er imidlertid også andet, der er vigtigt, hvis vi skal forstå og håndtere situationen i dag, som fx Europas eller de asiatiske landes historie.

Selv skriver forfatterne, at »det forekommer rimeligt at betragte Danmark i år 1965 som et mere monokulturelt samfund, end det var i 1865« (s. 92); men så er det vel det budskab, der blandt andet skal ud i en Danmarkshistorie, hvad forfatterne også synes at mene. Det vil ikke være lige populært alle steder – det har de foreløbige bud herpå allerede vist; men historiefremidling skal ikke angle efter popularitet, tværtimod gerne skabe debat. Ydermere kunne debatten om den »danske identitet« få et videre perspektiv, hvis det danske monarki før 1864 blev beskrevet som ét af Europas mange multi-etniske monarkier, dvs. også medtog hertugdømmerne, Norge samt Skåne, Halland

og Blekinge i den tid, de også hørte med.

I debatten om identitet kunne historikerne blandt andet også vise, at mange af de påstande, der fremføres om »muhamedanerne«, beror på manglende kendskab til *islams* historie. Der er nok af vigtige emner at tage fat på uden igen at skulle skrive en traditionel Danmarkshistorie i et nationalliberalt københavnerperspektiv.

I det afsluttende kapitel (»Formidlingens formål«, s. 189-211) gives et samlende svar på, hvorfor og hvordan vi skal formidle historie. Forfatterne vedgår, at der er behov for at imødekomme mange former for historieinteresse, og at der er brug for såvel den lærde formidling som den form, der orienterer sig mod det erindrings- og identitetspolitiske. De plæderer for en opprioritering af sidstnævnte, men søger ikke konflikt med førstnævnte. Så vidt så godt. Hvordan historieformidling skal føres ud i livet, må i hvert enkelt tilfælde afhænge af emnet, formidleren, målgruppen og det valgte medium. Her må pluraliteten herske.

Imidlertid forekommer det mig, at bogens foregående sider rummer nogle vigtige temaer, der med fordel kunne have været rundet af her til sidst. De anfører med rette (s. 82), at vi mere og mere lever i en »zapperkultur«, hvor modtagerne uden for undervisningssystemet blot kan vælge eller fravælge imellem de mange tilbud. Svaret herpå er vel, at vi kun kan klare os i denne konkurrence, hvis vores formidling er af høj kvalitet i såvel indhold som form. De anfører også med rette, at det at komme en modtager i møde ikke behøver at betyde, at »man går efter den såkaldte laveste fællesnævner« (s. 170). Problemet synes imidlertid at være, at massemediernes ledelser netop synes at have en anden opfattelse heraf, og konsekvensen må vel være, at den faglige

historieformidling ikke kan komme til at spille nogen større rolle her. Heldigvis har vi dog så mange andre medier at spille på, og vi behøver ikke at have ambitioner om at få samme publikumsinteresse som en fodboldkamp.

Massemediernes domineres af »meninger«; men nu er det, som forfatterne skriver sådan, »at stridsspørgsmål ikke kan løses på en faglig forsvarlig måde ved at stemme om det« (s. 113). Ved at stille kvalificerede spørgsmål kan vi sandsynliggøre, at nogle svar er mere gyldige end andre. Det gælder enhver videnskab; men historikerne burde have gode muligheder for at formidle det, fordi historie – trods mange påstande om det modsatte – fortsat vækker stor interesse, og fordi vi – trods skævere – har god tradition for at skrive på en sådan måde, at læserne kan forstå det.

En bog om formidling skal også vurderes som formidling. Det er en pæn bog, nydeligt trykt. Den er »illustreret« med »en række digte og sange, der viser erindring og historie som et vigtigt tema for de sidste 200 års kulturliv – i skolen, i litteraturen og i massekulturen« (s. 7). De virkede i begyndelsen som irriterende afbrydelser i læsningen; men så begyndte jeg at springe dem over, og så gik det nemmere. Der kunne med fordel have været luget lidt ud i den sproglige fremstilling. Værst er dog følgende eksempel: »Disse formidlingsrum, er det blevet antaget, er kendetegnet ved betydelige forskelle, hvad angår produktionsbetingelser og -normer og modtager- og markedsafhængighed« (s. 25). Forunderligt er det også på én og samme side (s. 53) at se »almue« ved siden af »konciperet« og »posthumt«.

»Husserls livsverdensbegreb« (s. 39) er næppe alment kendt, og følgende sætning er direkte uantagelig: »Alle kender ganske vist Maurice Halbwachs' nu klassiske værker om kollektiv erindring...« (s. 44). Det, der dog må undre

mest, er, at der intetsteds, hverken i forord, indledning, selve bogen eller på flappen, siges noget som helst om, hvilken målgruppe denne bog henvender sig til.

Forfatterne fremhæver ganske rigtigt, at formidling er mere »end et sprogligt eller formidlingsteknisk problem« (s. 21). Tilsvarende kan jeg kun tilslutte mig følgende programatiske erklæring: »Forskning og formidling skal ikke tænkes uafhængigt af hinanden, tværtimod er det

vigtigt, at modtageren og dennes interesser bliver tænkt med helt fra begyndelsen« (s. 203). Så meget mere interessant ville det have været at få at vide, hvorledes denne samtænkning har bestemt denne bogs indhold og fremstilling!

Der er ting i bogen, jeg er uenig i; men som helhed er jeg blevet beriget med mange frugtbare tanker om min egen formidling og om mine bestræbelser på at indføre de historiestuderende i formidlingens ædle, men vanskelige kunst.

Norsk inspiration til dansk byhistorie?

Af Helge Paludan

Steinar Supphellen (ed.): *Urban history. The Norwegian Tradition in a European context. A report from the Conference in Urban History in Trondheim 21.-22. 11. 1997.* Trondheim Studies in History 25. (Historisk institutt, NTNU, 1998). 152 s., 175 n.kr.

Norske historikere har et problem, som fagfæller i de fleste andre lande ville ønske, at de også havde: Deres landsmænd interesserer sig for historie. Intet andet land overgår Norge i produktion af antal verdenshistorier i mange bind pr. indbygger og rigshistorier i lige så mange. Hertil kommer en tæt strøm af publikationer om fortiden i det langstrakte lands enkelte bygder.

Derfor kunne det naturligvis heller ikke gå stille af, at byen Trondheim i 1997 mente at kunne fejre sin 1000-årsdag. Byens styre havde til dagen bestilt en ny Trondheims historie i seks bind. Den 6. marts 1997 blev værket, som historikere fra byens universitet havde arbejdet på i ti år, ved en højtidelighed overdraget til byen.

Megen anden festivitas sluttede sig i årets løb hertil, og i november afholdtes en konference med udenlandsk deltagelse om emnet byhistorie. Foredragene ved konferencen, der oplyses at have haft godt 40 deltagere, foreligger nu i bogform, på engelsk, og »i den rækkefølge, hvori de blev holdt«. Om der i sidstnævnte bemærkning fra redaktionens side, kan lægges noget, unddrager sig vurdering. At sproget er engelsk, må hænge sammen med det i selve konferencetitlen udtrykte ønske om at sammenholde den norske tradition med den måde, man udforsker byhistorie på i andre lande. Det er dog ikke sådan at forstå, at de succesrige nordmænd vil bekære frustrerede udenlandske kolleger om, hvordan produktet skal markedsføres. Tværtimod: Selv om nordmændene vanskeligt kan skjule, at de anser deres bygdehistorie for verdens mest vellykkede lokalhistorie, gør de sig dog ganske mange bekymringer over, om dette nu også er rigtig videnskab i international forstand. Lad det være sagt med det samme: Der er kommet en ko-